

Raluca Mureșan este lector universitar la Facultatea de Științe Socio-Umane din Sibiu și doctor în filosofie al Universității „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca. A publicat cursul universitar *Etică și deontologie în comunicarea publică* (2011). Este autoarea mai multor articole și studii de specialitate din domeniile filosofie, deontologia comunicării publice și dreptul comunicării, apărute în volume colective ca *Schimbări în Europa, schimbări în mass-media* (2004), *Europe between the freedom of culture and the culture of freedoms* (2008) și în reviste precum *Transilvania* sau *Saeculum*. A participat la simpozioane, conferințe și coloconii naționale și internaționale pe teme precum comunicarea publică, mass-media în context european sau etica spațiului public.

Raluca Mureșan, *Filosofia sistemelor normative. Dreptul și morala*

© 2013 Institutul European Iași, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MUREȘAN, RALUCA

Filosofia sistemelor normative: dreptul și morala/Raluca Mureșan;

postf.: Tudor Cătineanu. - Iași: Institutul European, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-24-0013-2

I. Cătineanu, Tudor (postf.)

34:17

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

RALUCA MUREȘAN

Filosofia sistemelor normative Dreptul și morala

Prefață de Tudor CĂTINEANU

INSTITUTUL EUROPEAN
2013

Cuprins

Prefață / 7

Argument / 11

Capitolul I. Morala și dreptul / 17

1.1. Morala – delimitări conceptuale și repere teoretice / 17

1.2. Dreptul în istoria gândirii juridice / 32

 1.2.1. Doctrina dreptului natural / 33

 1.2.2. Pozitivismul juridic / 47

1.3. Teorii privind relația dintre drept și morală / 59

 1.3.1. Identitatea dintre drept și morală / 60

 1.3.2. O „conexiune necesară” între drept și morală / 62

 1.3.3. Separarea dreptului de morală / 68

 1.3.4. Relația drept-morală în gândirea juridică românească / 70

1.4. Moralitatea dreptului / 73

 1.4.1. Apartenența la drept a legilor imorale sau inuste / 74

 1.4.2. Despre conformitatea dreptului cu morală / 80

 1.4.3. Dreptul și justiția / 83

Capitolul II. Normele morale și normele juridice / 93

2.1. Conceptul de normă și structura sintactică a normelor / 93

2.2. Normele morale / 98

 2.2.1. Structura formală a normei morale / 100

 2.2.2. Relația dintre *trebuie* și *este* (I) / 103

 2.2.3. Clasificarea normelor morale / 106

 2.2.4. Trăsăturile normelor morale / 108

 2.2.5. Morala ca sistem normativ / 110

2.3. Normele juridice / 114

- 2.3.1. Structura formală a normelor juridice / 119
- 2.3.2. Relația dintre *trebuie* și *este* (II) / 120
- 2.3.3. Clasificarea normelor juridice / 123
- 2.3.4. Trăsăturile normelor juridice / 124
- 2.3.5. Dreptul ca sistem normativ / 126

2.4. Normele morale și normele juridice – asemănări și deosebiri / 131

2.5. Sursele normativității / 140

Capitolul III. Conceptele de vinovătie și pedeapsă din perspectivă etică și juridică / 159

- 3.1. Vinovăția – delimitare conceptuală / 159
- 3.2. Răspunderea juridică și responsabilitatea morală / 165
- 3.3. Drumul de la vinovăție la pedeapsă / 171
- 3.4. Pedeapsa – de la etimologie la accepțiunea modernă / 179
- 3.5. Justificarea pedepsei / 192
 - 3.5.1. Teoriile retributive ale pedepsei / 193
 - 3.5.2. Justificarea utilitaristă a pedepsei / 209
 - 3.5.3. O posibilă conciliere între teoriile retributiviste și utilitariste / 216

Concluzii / 235

Bibliografie / 239

Indice de nume / 247

Indice de termeni / 251

Abstract / 257

Zusammenfassung / 263

Prefață

Circumscrierea temei este rezultatul unei duble reducții: totalitatea sistemelor este redusă (prin decupaj) la sistemele normative, iar dintre sistemele normative sunt selectate două: cel *moral* și cel *juridic*.

În orientarea lui de bază studiul este unul *comparativ*, urmărind într-o modalitate clasică *similitudinile* și *diferențele* dintre cele două sisteme.

Autoarea pleacă de la constatarea că în pofida caracterului clasic al temei (Morala și Dreptul) și a frecvenței cu care este abordată și de către juriști și de către eticieni, totuși zona de *interferență* a celor două domenii rămâne mai departe *eterogenă* și *confuză* (complicată). De aceea autoarea mai operează o reducție (în sensul husserlieniei „puneri între paranteze”) a celor două sfere, a celor doi termeni de bază.

Pe baza unei bibliografii consistente și a unei analize riguroase a criteriilor (care atestă formăția de jurist, dar și de logician a autoarei) se disting două moduri particulare, respectiv două subsfere în cazul fiecărui dintre cei doi termeni de bază.

Doctrinele etice disting între morală ca aspirație (virtute) și morală ca datorie: „Morala ca aspirație, definită ca o morală a vieții bune, a perfecțiunii și a realizării depline a omului, face obiectul eticilor centrate pe virtute, iar morală ca datorie constituie obiectul de cercetare al doctrinelor deontologice. În consecință, pentru a putea cerceta relația dintre drept și morală, trebuie să ținem cont de faptul că doar morală ca datorie este înrudită cu dreptul, fiind susceptibilă de a fi transpusă în norme juridice, nu și morală ca aspirație, centrată pe virtute” (p. 4). Autoarea are în vedere actuala dispută între două orientări etice numite de Frank Deaver, Teleologie și Deontologie.

O distincție similară este operată în sfera juridică: „Noi apreciem că și în privința dreptului trebuie să ținem cont de o

Capitolul I

Morala și dreptul

1.1. Morala – delimitări conceptuale și repere teoretice

Nu există un acord general cu privire la utilizarea termenilor de *etică* și *morală*. Etimologic, termenul *etică* provine de la grecescul *ethos*, care însemna „obicei”, „datină” sau „obișnuință”, iar termenul *morală* provine de la latinescul *mos*, *mores*, care însemnă același lucru ca și *ethos* pentru greci¹.

Investigând sesurile originare ale celor două vocabule, T. Cătineanu observă că deși, la început, cei doi termeni aveau aceeași semnificație, „pe parcursul evoluției lor etimologice, semnificațiile lor se disociază, se specializează și se fixează. Astfel încât, azi înțelegem prin *morală* un fenomen real, care ține de viața reală – practico-spirituală – a colectivităților umane și a indivizilor, în timp ce *etica* desemnează teoria sau știința ce investighează acest fenomen real, acest «obiect»”².

În prezent, dacă analizăm ce înseamnă să fii numit etic ori lipsit de etică sau moral ori imoral, observăm că ne confruntăm mai degrabă cu efecte ale conotațiilor moderne ale acestor termeni, decât cu diferențe esențiale de semnificație. Obișnuim să asociem imoralitatea cu conceptul de păcat. Folosirea sintagmei de lipsit de etică

¹ Tudor Cătineanu, *Elemente de etică*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 9.

² *Ibidem*, pp. 9-10.

este preferată în cultura modernă datorită faptului că se referă mai degrabă la a face ceva greșit, decât la a face ceva rău.

În ciuda faptului că, în limbajul cotidian, nu se face întotdeauna distincție între etic și moral, trebuie să distingem teoria, adică *etica*, de obiectul ei, *morală*. De fapt, etica este o ramură a filosofiei care se ocupă cu analiza fenomenului moral și care mai este cunoscută și sub denumirea de filosofie morală, iar morală, „este un fenomen real, colectiv și individual, care cuprinde atât normele (principiile) ce reglementează relațiile umane și tipurile umane de activități, cât și toate manifestările (subiective și obiective) care sunt realizate, în diverse grade și modalități, sub semnul acestor norme sau comandamente, manifestări supuse aprecierii colective și individuale”³.

O altă modalitate de a distinge între etică și morală este propusă de S. Frunză, care, pornind de la definițiile acestora, subliniază dimensiunea teoretică, a principiilor în cazul eticii și dimensiunea practică, legată de comportament, de sanctiuni și recompense în cazul moralei⁴.

O abordare diferită a deosebirii existente între termenii de *etică* și *morală* propune Roger-Pol Droit, pentru care termenul de *morală* este folosit pentru „norme și valori moștenite din trecut și din tradiție sau din sfera religiei”, iar cel de *etică* „se folosește mai degrabă în domeniile în care normele și regulile de comportare trebuie construite, inventate, concepute prin intermediul unei reflecții, în general colectivă”⁵. Astfel, termenul de *etică* este utilizat pentru a desemna ceea ce „trebuie inventat în domeniul moral”, devenind „numele moralei în curs de facere, în curs de cercetare”⁶.

Potrivit autorului amintit, „dacă vrem să distingem cei doi termeni, *morală* ar fi specifică normelor moștenite, iar *etica* ar ține de

³ *Ibidem*, p. 11.

⁴ S. Frunză, *Comunicare etică și responsabilitate socială*, Editura Tritonic, București, 2011, pp. 18-19.

⁵ Roger-Pol Droit, *Etica pe înțelesul tuturor*, Editura Cartier, Chișinău, 2009, p. 17.

⁶ *Ibidem*, p. 19.

normele în construcție. *Morală* ar desemna în principal valorile existente și transmise, iar *etica* s-ar ocupa de efortul de elaborare sau ajustare a acestora, în funcție de mutațiile în curs”⁷.

Etica este alcătuită din trei domenii diferite, dar strâns legate între ele: *meta-etica*, *etica normativă* și *etica aplicată*.

Meta-etica, numită și etica analitică ori critică, se ocupă cu studiul caracteristicilor sau naturii eticii, încercând să stabilească ce este ea, ce reguli de argumentare i se aplică, în ce mod pot fi considerate adevărate sau false judecările etice. De asemenea, analizează înțelesul unor termeni abstracti, precum *bine*, *drept* sau *corect* și încearcă să ierarhizeze valorile morale.

Etica normativă este preocupată de elaborarea unor teorii generale, reguli și principii care să ghidizeze comportamentul moral. Aceste reguli și principii teoretice furnizează temeuri pentru deciziile morale pe care trebuie să le luăm în cazuri particulare.

Etica aplicată este ramura filosofiei morale care se ocupă cu rezolvarea problemelor etice. Ea este, practic, puntea de legătură dintre teorie și practică și presupune aplicarea răspunsurilor logice, epistemologice sau semantice oferite de meta-etică, precum și a regulilor și principiilor eticii normative la cazuri practice, concrete.

Meta-etica „nu constă din teorii sau cercetări de natură empirică ori istorică, nici nu presupune a face sau a apăra judecăți normative sau de valoare. Ea nu încearcă să răspundă la vreo întrebare particulară despre ceea ce e bun, corect sau obligatoriu. Ea pune și încearcă să răspundă unor întrebări de natură logică, epistemologică sau semantică, cum ar fi: Care e înțelesul și utilizarea expresiilor «corect» sau «bine»? Cum pot fi formulate sau justificate judecăările etice sau valorice? Pot fi ele justificate în vreun fel? Care e natura moralității? Care e diferența dintre moral și non-moral? Care e înțelesul lui «liber» sau «responsabil»?”⁸.

⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁸ W. Frankena, *Ethics*, Prentice Hall, pp. 5-6, apud. Valentin Mureșan (editor), *Filosofia morală a lui Richard M. Hare*, Editura Paideia, București, 2006, pp. 14-15.

Teoriile meta-etice se pot clasifica în cognitiviste și non-cognitiviste⁹. Cognitivismul sustine că judecările normative pot fi adevărate sau false, că ele au întotdeauna valoare de adevăr și exprimă o cunoștință. Dimpotrivă, non-cognitivismul, afirmă că judecările normative nu sunt nici adevărate, nici false și nu exprimă nicio cunoștință.

Teorile cognitiviste pot fi naturaliste sau non-naturaliste¹⁰. Potrivit naturalismului meta-etic, reprezentat de Bentham, Mill sau Spencer, concepțele etice fundamentale, precum *bun*, *trebuie*, *datorie*, pot fi definite cu ajutorul unor termeni care nu aparțin etiei. Spre exemplu, J. S. Mill susține că *bun* este „ceea ce produce plăcere”. Conform teoriilor non-naturaliste, cum este intuiționismul meta-etic, aceste concepțe etice fundamentale nu pot fi definite decât prin referire la anumite proprietăți morale *sui-generis*. Teoriile naturaliste au fost puternic criticate. Cea mai celebră critică, formulată la începutul secolului al XX-lea de G. E. Moore¹¹, a fost cea numită „eroarea naturalistă” (*naturalistic fallacy*). Naturalistul, crede Moore, identifică conceptul de *bun* cu „ceea ce produce plăcere”, ceea ce înseamnă că ele desemnează unul și același concept. Analizând întrebarea „Este identic binele cu plăcutul?” remarcăm faptul că această întrebare nu este identică cu întrebarea „Este plăcutul identic cu plăcutul?” sau cu întrebarea „Este binele identic cu binele?”¹².

Pentru intuiționiști, cum sunt Moore, Prichard sau Ross, concepțele etice fundamentale pot fi definite doar prin proprietăți non-naturale, care pot fi sesizate printr-o presupușă „intuiție morală” sau datorită unor convingeri generale larg împărtășite. G. E. Moore susține

⁹ Anton Hügli, Poul Lübecke, (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol. 2, traducere de A. Apostol, M. Căpraru, C. Lupu, M. Mureșan, M. Stan, Editura All Educational, București, 2003, p. 53.

¹⁰ A. Hügli, P. Lübecke, *Filosofia în secolul XX*, vol. 2, Editura All Educational, București, 2003, p. 53.

¹¹ G. E. Moore, *Principia Ethica*, traducere de Alin Zăbavă, Editura DU Style, 1997.

¹² A. Hügli, P. Lübecke, *op. cit.*, p. 51.

că *binele* „nu este definibil” în sensul că este „nonanalizabil”, adică *binele* nu este identic cu nicio proprietate naturală sau metafizică¹³. David Ross înțelege prin proprietăți non-naturale acele proprietăți morale sau evaluative *sui-generis*, inaccesibile prin simțuri. El susține că judecările morale precum „X este bun” sau „X este corect” sunt adevărate sau false la fel ca judecările despre culori. Ceea ce face ca propoziția „X este corect” să fie adevărată este faptul moral că proprietatea morală „corect” îi aparține lui X. De asemenea, el susține că oamenii dobândesc prin educație și exercițiu o anumită capacitate de aprehendare a principiilor morale, care astfel nu mai au nevoie de nicio demonstrație. Noi cunoaștem adevărul acestor principii nu percepând proprietatea binelui, care e imperceptibilă, nici sesizând-o printr-un „simț moral” asemănător simțului estetic, ci printr-o reflecție *a priori*¹⁴. Principala critică adusă intuiționismului este căderea în relativism. Pentru că adevărul sau falsitatea judecărilor morale depinde de conformitatea cu anumite convingeri morale comune pe care le au toți oamenii educați moral, iar aceste convingeri variază de la o societate la alta, intuiționismul este incapabil să furnizeze reguli universale, care să nu fie relative la o cultură dată și la limba ei.

Cele mai cunoscute teorii non-cognitiviste sunt emotivismul și prescriptivismul universal. Emotivismul meta-etic are doi importanți reprezentanți: filosoful englez Alfred Ayer și filosoful american Charles Stevenson. Potrivit lui Ayer, cuvintele morale nu se referă la ceva, adică nu se referă nici la o proprietate naturală, aşa cum susțineau naturaliștii, nici la una non-naturală, aşa cum afirmau intuiționii. Aceste concepțe nu au niciun înțeles cognitiv. Pentru emotiviști judecările morale manifestă atitudini, exprimă o stare afectivă a vorbitorului în legătură cu obiectul avut în vedere și răspândesc această stare publicului, influențându-i astfel conduită¹⁵. Conform lui Stevenson, termenii valorici au atât o componentă descriptivă, cât și una emoțională, iar specificul judecărilor morale

¹³ G. E. Moore, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴ V. Mureșan, *Introducere la Filosofia morală a lui R. M. Hare*, pp. 33-34.

¹⁵ *Idem*, pp. 44-45.

Teoriile meta-etice se pot clasifica în cognitiviste și non-cognitiviste⁹. Cognitivismul susține că judecările normative pot fi adevărate sau false, că ele au întotdeauna valoare de adevăr și exprimă o cunoștință. Dimpotrivă, non-cognitivismul, afirmă că judecările normative nu sunt nici adevărate, nici false și nu exprimă nicio cunoștință.

Teoriile cognitiviste pot fi naturaliste sau non-naturaliste¹⁰. Potrivit naturalismului meta-etic, reprezentat de Bentham, Mill sau Spencer, concepțele etice fundamentale, precum *bun*, *trebuie*, *datorie*, pot fi definite cu ajutorul unor termeni care nu aparțin eticii. Spre exemplu, J. S. Mill susține că *bun* este „ceea ce produce plăcere”. Conform teoriilor non-naturaliste, cum este intuiționismul meta-etic, aceste concepțe etice fundamentale nu pot fi definite decât prin referire la anumite proprietăți morale *sui-generis*. Teoriile naturaliste au fost puternic criticate. Cea mai celebră critică, formulată la începutul secolului al XX-lea de G. E. Moore¹¹, a fost cea numită „eroarea naturalistă” (*naturalistic fallacy*). Naturalistul, crede Moore, identifică conceptul de *bun* cu „ceea ce produce plăcere”, ceea ce înseamnă că ele desemnează unul și același concept. Analizând întrebarea „Este identic binele cu plăcutul?” remarcăm faptul că această întrebare nu este identică cu întrebarea „Este plăcutul identic cu plăcutul?” sau cu întrebarea „Este binele identic cu binele?”¹².

Pentru intuiționiști, cum sunt Moore, Prichard sau Ross, concepțele etice fundamentale pot fi definite doar prin proprietăți non-naturale, care pot fi sesizate printr-o presupusă „intuiție morală” sau datorită unor convingeri generale larg împărtășite. G. E. Moore susține

⁹ Anton Hügli, Poul Lübecke, (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol. 2, traducere de A. Apostol, M. Căpraru, C. Lupu, M. Mureșan, M. Stan, Editura All Educational, București, 2003, p. 53.

¹⁰ A. Hügli, P. Lübecke, *Filosofia în secolul XX*, vol. 2, Editura All Educational, București, 2003, p. 53.

¹¹ G. E. Moore, *Principia Ethica*, traducere de Alin Zăbavă, Editura DU Style, 1997.

¹² A. Hügli, P. Lübecke, *op. cit.*, p. 51.

că *binele* „nu este definibil” în sensul că este „nonanalizabil”, adică *binele* nu este identic cu nicio proprietate naturală sau metafizică¹³. David Ross înțelege prin proprietăți non-naturale acele proprietăți morale sau evaluative *sui-generis*, inaccesibile prin simțuri. El susține că judecările morale precum „X este bun” sau „X este corect” sunt adevărate sau false la fel ca judecările despre culori. Ceea ce face ca propoziția „X este corect” să fie adevărată este faptul moral că proprietatea morală „corect” îi aparține lui X. De asemenea, el susține că oamenii dobândesc prin educație și exercițiu o anumită capacitate de aprehendare a principiilor morale, care astfel nu mai au nevoie de nicio demonstrație. Noi cunoaștem adevărul acestor principii nu percepând proprietatea binelui, care e imperceptibilă, nici sesizând-o printr-un „simț moral” asemănător simțului estetic, ci printr-o reflecție *a priori*¹⁴. Principala critică adusă intuiționismului este căderea în relativism. Pentru că adevărul sau falsitatea judecărilor morale depinde de conformitatea cu anumite convingeri morale comune pe care le au toți oamenii educați moral, iar aceste convingeri variază de la o societate la alta, intuiționismul este incapabil să furnizeze reguli universale, care să nu fie relative la o cultură dată și la limba ei.

Cele mai cunoscute teorii non-cognitiviste sunt emotivismul și prescriptivismul universal. Emotivismul meta-etic are doi importanți reprezentanți: filosoful englez Alfred Ayer și filosoful american Charles Stevenson. Potrivit lui Ayer, cuvintele morale nu se referă la ceva, adică nu se referă nici la o proprietate naturală, aşa cum susțineau naturaliștii, nici la una non-naturală, aşa cum afirmau intuiționii. Aceste concepțe nu au niciun înțeles cognitiv. Pentru emotiviști judecările morale manifestă atitudini, exprimă o stare afectivă a vorbitorului în legătură cu obiectul avut în vedere și răspândesc această stare publicului, influențându-i astfel conduită¹⁵. Conform lui Stevenson, termenii valorici au atât o componentă descriptivă, cât și una emoțională, iar specificul judecărilor morale

¹³ G. E. Moore, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴ V. Mureșan, *Introducere la Filosofia morală a lui R. M. Hare*, pp. 33-34.

¹⁵ *Idem*, pp. 44-45.